

Concept of criminalytic technology inspection of the accident site

Rustam ABDULLAEV¹

Tashkent State Law University

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2021

Received in revised form

15 September 2021

Accepted 20 October 2021

Available online

15 November 2021

Keywords:

technical and forensic support, method, methodology, technique, technique, technology, forensic technology, forensic technologies for examining the scene.

ABSTRACT

The article discusses various issues based on the analysis of the views of domestic and foreign criminologists of the concept of technical and forensic support, technical and forensic means, technical and forensic method, technical and forensic method. And also the use of the term “technology” is scientifically justified, excluding others, such as, for example, “method”, “methodology”, “technique”. In addition, the scientific views of criminologists on the concept of “technology” have been studied. A systematic approach and initial directions of the formation of criminalistic technology of crime scene inspection have been studied and developed, criminalistic technologies of crime scene inspection have been described.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp182-190>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг криминалистик технологияси тушунчаси

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

техник-криминалистик таъминот, метод, методология, методика, техника, усул, услуб, услубиёт,

Мақолада техник-криминалистик таъминот, техник-криминалистик восита, техник-криминалистик усул, техник-криминалистик метод тушунчалари бўйича Республикамиз ва хорижий криминалист-олимларнинг фикрларини таҳлил қилиш, шунингдек, “метод”, “методология”, “методика”, “техника” “усул”, “услуб”, “услубиёт” атамаларининг мазмуни ва моҳиятидан келиб чиқиб, бу сўзлар ва атамалар ўрнига замонавий “технология” атамасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ

¹ Tashkent State Law University Teacher of the department of Criminalistics and Forensics Science. Tashkent, Uzbekistan.

технология,
криминалистик
технология,
ҳодиса жойини кўздан
кечиришнинг
криминалистик
технологиялари.

бўлиши илмий асосланган. Криминалист-олимларнинг “технология” тушунчаси борасидаги илмий қарашлари ўрганилган, ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг криминалистик технологиясини шакллантириш учун тизимли ёндашув ва дастлабки йўналишлар ишлаб чиқилган ҳамда ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг криминалистик технологияларига таъриф берилган.

Понятие криминалистической технологии осмотра места происшествия

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

техничко-
криминалистическое
обеспечение,
метод,
методология,
методика,
техника,
технология,
криминалистическая
технология,
криминалистические
технологии осмотра места
происшествия.

В статье рассмотрены различные вопросы на основе анализа взглядов отечественных и зарубежных криминалистов концепции технико-криминалистического обеспечения, технико-криминалистического средства, технико-криминалистического способа, технико-криминалистического метода. А также научно обосновано использование термина «технология», исключая другие, такие как например, – «метод», «методика», «методология», «техника». Кроме того, изучены научные взгляды криминалистов по понятию «технология». Изучен и разработан системный подход и начальные направления формирования криминалистической технологии осмотра места преступления, описаны криминалистические технологии осмотра места преступления.

Ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг криминалистик таъминоти – бу махсус билимлар субъектлари томонидан криминалистик маълумотларни олиш, тўплаш, баҳолаш, қайта ишлаш ҳамда келгусида жинойтларни тергов қилиш жараёнида фойдаланиш мақсадида ҳодиса жойини кўздан кечиришда замонавий техник-криминалистик ва тактик-криминалистик воситалар ва технологияларни қўллашга асосланган, ўзаро боғлиқ назарий билимлар ва амалий таркибий қисмларнинг (ташкилий, технологик ва баҳолаш-назорат таъминотини амалий қўллаш кўникма ва малакалари) динамик таркибий-функционал тизимидир.

“Техник-криминалистик таъминот” тушунчаси тор ва кенг маъноларда жуда кўплаб криминалист-олимлар томонидан кўриб чиқилган [1; 2; 3; 4]. Жумладан, техник-криминалистик воситалар деганда, тор маънода техник қурилмалар, мосламалар, асбоб-ускуналар ва материаллар) [5, С.170], кенг маънода эса бундай техник воситаларни қўллаш методлари (усуллари ва йўллари) тушунилади [6, С. 9; 7, С. 25].

“Техник-криминалистик воситалар” тушунчасини кенг маънода кўриб чиқишда, кўплаб муаллифлар нафақат асбоблар, мосламалар ва ҳ.к., балки усуллар, йўллар, услублар ва методикаларни ҳам тушунадилар. Шу билан бирга, криминалистика фанида бу атамаларнинг талқин қилиниши ва мазмуни бир хил эмас. Масалан, Т.Маматкулов ва бошқалар “Криминалистик усуллар техник-криминалистик ва тактик (тактик-криминалистик) усулларга бўлинади.

Биринчиси криминалистик техниканинг илмий қоидалари ёки техник-криминалистик шароитларни ишлатиш усуллари бўлса, иккинчиси суд ва дастлабки терговни ташкил этиш ва режалаштириш, алоҳида процессуал ҳаракатларни тайёрлаш ва ўтказиш усуллари. Тактик усуллари икки турга, яъни ҳаракат жараёнида қўлланиладиган (қандай бўлмасин, ҳаракатларни, операцияларни амалга оширишда ишлатиладиган) ва муносабатларда қўлланиладиган (терговчи томонидан вазиятни ўз фойдасига айлантириш учун қўлланиладиган) усулларга бўлиш мумкин” [8, Б. 10].

Р.Белкиннинг фикрича, техник-криминалистик воситаларни қўллаш криминалистика фанида ишлаб чиқилган тактик, техник усул ва методларга асосланади [9, С.36]. А.Эксархопуло эса “техник-криминалистик метод – бу далилларни аниқлаш, қайд этиш, олиш ёки тадқиқ қилиш мақсадига эришиш учун қўлланиладиган техник-криминалистик усуллар тизимидир”, деб ҳисоблайди [10, С. 36]. Криминалист-олим Е.Разбежкиннинг таъкидлашича: “... билимлардан фойдалана туриб инсон воқеликни кейинчалик янада тўлароқ билиб олиш учун махсус усуллари ишлаб чиқади, яратади” [11, С. 18]. Дарҳақиқат, шу сабабли ҳам ҳар қандай метод ташқи томондан муайян бир объектни ўрганишга уринилган ҳаракатлар, усуллар тизимидан иборатга ўхшайди. Ушбу тизим эса билишнинг керакли натижаларини таъминловчи қоидалар, ҳаракатлар алгоритми, тавсиялар шаклида мустаҳкамланади.

“Метод” тушунчасидан “методология”ни фарқлаш лозим. “Методология” илмий билишнинг тузилиш принциплари, шакллари ва усуллари ҳақидаги таълимотлар, фикрлар, ғояларнинг кенг маънодаги тизимидир. Тор маънода эса “методология”га илмий билишнинг методлари ҳақидаги таълимот деб қаралади [12, Б. 16]. “Метод” билишнинг қонуниятларини акс эттиради ва одамнинг фаолияти йўналтирилган билиш объекти билан аниқланади. Объектнинг одам онгида акс этган (инъикос қилинган) ўзига хос хусусиятлари, унга билиш методларини ишлаб чиқишда ёрдам беради. Моддий дунёда объектларнинг кўплиги ва хилма-хиллиги, ушбу объектларни ўрганишга ёрдам берувчи методларнинг ҳам кўп ва турлича бўлишини тақозо этади. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида метод, методика, техника, усул ва услуб каби атамалар (сўзлар) қуйидагича изоҳланади [13, Б. 299, 303]:

– “метод” – тадқиқот усули, йўли: 1) табиат ва жамият ҳодисаларини билиш, тадқиқ қилиш усули; 2) усул, услуб; “методика” (юнонча “methodike”) – 1) бирор ишни бажариш, амалга ошириш, адо этиш методларининг, усуллариининг йиғиндиси; 2) ўқитиш усуллари ҳақидаги таълимот; “техника” (юнонча “technike”) – моҳир, уста + techne – санъат, маҳорат) – 1) жамиятнинг инсон фаолиятидаги ишлаб чиқариш жараёнларини амалга оширувчи ва ноишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун хизмат қилувчи воситалар йиғиндиси; 2) ишлаб чиқаришнинг бирор соҳасида қўлланиладиган машина, механизм, асбоб, қурол, мослама ва ш.клар мажмуи; – “усул” – асосий қоидалар, қонунлар, қабул қилинган тартиб: 1) бирор нарсани юзага чиқариш, амалга ошириш йўли; ҳаракат тарзи, хили, тартиби; йўл; 2) бирор иш, машғулоти кабиларга хос бўлган, унда қўлланувчи асосий хатти-ҳаракат, йўл; 3) услуб; – “услуб” – тартиб, тартиб-усул; усул, йўсин; шакл.

Кўриниб турибдики, метод, методика, техника, усул ва услуб каби атамалар синоним сўзлар ҳисобланади. Шу муносабат билан бу сўзлар ва атамалар ўрнига замонавий “технология” атамасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ва оқилона

бўлади. Чунки “технология (юнонча *techné* – маҳорат, санъат + *logos* – таълимот) – 1) ишлаб чиқаришнинг бирор соҳасида хомашё, материал, яримфабрикат ва ш.к.ларга ишлов бериш ёки қайта ишлаш, уларнинг ҳолати, хоссалари ва шаклини ўзгатиришда қўлланиладиган усуллар, методлар мажмуи; 2) хомашё ва материалларга тегишли ишлаб чиқариш қуроллари ёрдамида ишлов бериш усул ва йўллари ҳақидаги фан” [14, Б. 81].

Т. Аверянова, Р. Белкин, Ю. Корухов ва Е. Россинскаяларнинг: “Криминалистика фанига табиий ва техника фанлари ютуқларининг интеграцияси, техник воситаларнинг ривожланиши ва уларни қўллаш методикаларининг такомиллашиши: деярли ҳар доим мураккаб технологик операциялар билан кузатилади ва шу сабабдан, ҳозирги вақтда фақатгина криминалистик техника эмас, балки криминалистик технология ҳақида фикр юритиш лозим”, – деган илмий қарашлари жуда тўғридир, чунки Р.Белкин “технология” атамасини муҳим ва В. Образцов томонидан “механизм”, “изланиш ва билиш тартиби” сифатида талқин қилиниб, криминалистика фанига қайтаргани сабабли криминалистикани “сиғимли” деб изоҳлайди [9, С. 84].

Олимларнинг “технология” тушунчаси борасида ҳар хил фикрлари бор: баъзи муаллифлар технологияни ҳаракат қилиш тартиби, бошқалари – воситалар, усуллар ва техникалардан фойдаланиш жараёни, учинчилари эса маълум элементлар тизими деб тушунадилар. Масалан, Р.Белкиннинг фикрига кўра, технология – бу муайян меҳнат операцияларини белгиланган кетма-кетликда (тартибда) бажаришнинг энг мақсади ва самарали усулидир. Шунинг учун олим ўзининг криминалистика фани муаммоларига бағишланган китобида техника ва тактикага оид икки бўлимларнинг сарлавҳасига технология атамасини қўллаган: “Криминалистик техника ва технология” ва “Криминалистик тактика ва технология” (бунда ушбу бўлимларнинг параграфлари ва уларнинг мазмуни ҳам тегишлича ўзгартирилган) [9, С. 85]. А.Калмыков технологияни стандарт маҳсулотларни кафолатланган ишлаб чиқариш мақсадига эришиш учун қаратилган ижтимоий тизим сифатида аниқлаган [15, С. 16-21]. В. Юматовнинг фикрича, криминалистик-технология, энг аввало, билимлар ва лойиҳа натижасини олишни оқилона ташкил этишга имкон берадиган тажрибани ифодалашга оид кўрсатмалар тизимидир. М. Марков билан келишган ҳолда олим технология – бу одамлар томонидан ўзаро боғлиқ ва белгиланган тартибли жараёнлар ва операциялар тизимига бўлиб амалга ошириладиган жараён эканлигини таъкидлайди. Шу билан бирга, В.Юматов “жараён”ни режалаштирилган натижани олишга қаратилган, тегишли воситаларни қўллаган ҳолда ўтказиладиган технологик операцияларни бажариш шарт-шароитлари билан мувофиқлаштирилган ҳаракатларнинг кетма-кетлиги (тартиби) [16, С. 27] сифатида таъкидлайди. Унинг фикрича, “криминалистик технология” жиноятларни очиш ва тергов қилиш бўйича фаолиятнинг режалаштирилган самарадорлигига эришиш мақсадида меъёрий қайд этилган усуллар билан белгиланган тартибда (кетма-кетлика) амалга ошириладиган процедураларнинг ўзаро боғлиқ мажмуидир. В. Юматов криминалистик технологияни босқичлар, операциялар ва ҳаракатлардан иборат элементлар тизими тузилишини асослаб берган.

Шундай қилиб, юқорида таъкидланган муаллифларнинг фикрларига қўшилган ҳолда, технологиянинг юқоридаги таърифлари мавжуд метод, методика, техника ва усул каби атамаларини ягона механизмга бирлаштирилганлиги тўғрисида

оралиқ хулоса қилишимиз мумкин. Фикримизча, ушбу диссертация мавзусига оид – ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг криминалистик таъминоти билан боғлиқ ҳолда – ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг криминалистик технологиясини шакллантириш учун тизимли ёндашув ва қуйидаги дастлабки йўналишлардан фойдаланиш лозим:

биринчидан, технология – бу муайян меҳнат операцияларини тегишли кетма-кетликда амалга оширишнинг энг мақсадга мувофиқ ва самарали усули;

иккинчидан, технология – бу айнан техник воситалардан фойдаланишнинг ўзига хос услуги (методи);

учинчидан, технология – бу махсус билимларга асосланган ҳолда маълум бир кетма-кетликда амалга ошириладиган операциялар, ҳаракатлар мажмуи, яъни жараён;

тўртинчидан, технология – бу мақсадга эришишга қаратилган тизим;

бешинчидан, фаолиятнинг режалаштирилган самарадорлигига эришиш мақсадида меъёрий қайд этилган усуллар билан белгиланган тартибда (кетма-кетликда) амалга ошириладиган процедуралар ўзаро боғлиқ мажмуи.

Бироқ ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг криминалистик технологиясини аниқлаш бўйича аниқланган дастлабки йўналиш ёки мезонларда яққол ифодаланган техник жиҳатлар мавжуд ҳамда технологиялардан фойдаланишнинг тактик қоидалари киритилмаган. Айни пайтда, криминалистларнинг фикрига кўра, жиноятларни тергов қилишнинг криминалистик таъминотини ташкил этиш фақат техник-криминалистик хизмат кўрсатиш билан чекланиб қолмайди, балки тергов ҳаракатларини ўтказиш пайтида амалиётчи ходимлар учун қулай бўлган тактик-криминалистик таъминотни ташкил қилишни ҳам ўз ичига олади, бу эса амалиётчилар фаолиятининг самарадорлигини оширишга ҳамда жиноятларни очиш ва тергов қилишда юзага келиши мумкин бўлган тактик хатоларни камайтиришга зарур шартларни яратади [17, С. 64].

Умумий маънода, жиноятларни тергов қилиш ва, хусусан, тергов ҳаракатларининг криминалистик таъминоти таркибида *тактик-криминалистик таъминот* алоҳида ўрин тутаяди, бу каби таъминот ўз субъектларининг криминалистик тактика соҳасида зарур билимларга ҳамда криминалистика фани томонидан тавсия қилинган ва амалиётда синалган, тактик-криминалистик арсеналга тегишли бўлган тактик воситаларни қўллашнинг кўникма ҳамда малакаларини назарда тутаяди [18, С. 113–114].

Ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг криминалистик таъминоти тизими таркибида технологиялар ушбу тизим субъектларининг нафақат техник, балки тактик воситалар, методлар ва усуллардан маълум бир тартибда фойдаланиш бўйича фаолият механизмини ҳам акс эттиради. Бинобарин, криминалист-олимлар ва амалиётчиларнинг ушбу тушунчаларга нисбатан фикрларини ҳам таҳлил қилиш лозим.

Масалан, жиноятчиликка қарши кураш воситаларининг тактик арсенали деганда, В. Сокол фаннинг замонавий ривожланиш даражаси ва амалиёт эҳтиёжларига жавоб берадиган, қўлланиши ҳақиқатни аниқлашга оид фаолиятни оптималлаштиришга имкон берадиган тактик-криминалистик восита ва методларнинг мажмуи тушунилади. Унинг фикрича, “Жиноятчиликка қарши кураш воситаларининг тактик арсенали давлат интеллектуал мулкнинг бир қисми

бўлиб, бундай мулк ҳар бир амалиётчи-ходимга етказилиши керак”. [17, С. 78]. Т.Маматкулов ва бошқалар: “Криминалистик усул тушунчаси тактик усул билан бир хил бўлиб, жиноятларни бартараф этиш ва тергов қилишда далилларни йиғиш, тадқиқ қилиш, баҳо бериш ва фойдаланиш учун фаол ҳаракат қилишнинг натижали йўли ёки мақсадга мувофиқ ҳаракат қилиш тарзи сифатида ифодаланади. Криминалистик усуллар техник-криминалистик ва тактик (тактик криминалистик) усулларга бўлинади. Биринчиси криминалистик техниканинг илмий қоидалари ёки техник-криминалистик шароитларни ишлатиш усуллари бўлса, иккинчиси суд ва дастлабки терговни ташкил этиш ва режалаштириш, алоҳида процессуал ҳаракатларни тайёрлаш ва ўтказиш усуллари дир. Тактик усулларни икки турга, яъни ҳаракат жараёнида қўлланиладиган (қандай бўлмасин ҳаракатларни, операцияларни амалга оширишда ишлатиладиган) ва муносабатларда қўлланиладиган (терговчи томонидан вазиятни ўз фойдасига айлантириш учун қўлланиладиган) усулларга бўлиш мумкин”, – деб таъкидлай-дилар [8, Б. 10]. Айрим олимлар, тактик усулни терговчининг мақсадли хулқ-атвори деб тушунадилар; бошқалар у ёки бу турдаги ўзига хос илмий тавсияларни, учинчилари эса энг самарали ва оқилона ҳаракат усули сифатида талқин қиладилар [19, С. 69; 20, С. 17; 17, С. 177; 18, С. 114].

Юқоридаги фикрларларни таҳлил қилиб ва умумлаштириб, криминалист-олимлар томонидан берилган қуйидаги таърифни энг маъқул деб ҳисоблашни таклиф қиламиз: “Тактик усул – бу терговни юритаётган шахс хатти-ҳаракатларининг жиноятларни фош этиш ва тергов қилиш билан боғлиқ вазифаларни самарали ҳал қилиш имконини берадиган энг оптимал (мақбул) услуб” [21, Б. 151; 12, Б. 386; 22, С. 221; 19, С. 69]. Ушбу таърифнинг афзаллиги бу тергов ҳаракатлари пайтида ташкилий чоралар ва криминалистик технологияларини амалга ошириш учун муҳим бўлган тактик усуллардан фойдаланиш кўламининг кенглигида намоён бўлади.

Бизнинг фикримизча, тергов ҳаракатининг, хусусан, ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг тактик усули тушунчасини шакллантиришда, бундай усулнинг мақсади, уни амалга ошириш кўлами ва асосий хусусиятларидан (ўзига хос аниқ талаблардан) келиб чиқиш керак.

Юқорида баён қилинган фикрларни таҳлил қилиш **тактик усулни** терговчининг (терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи ёки суд) жиноят-процессуал қонунчиликка, ахлоқий принципларга мос, махсус фанлар ва тергов амалиётининг илғор ютуқларига асосланган, иш бўйича далиллар ва криминалистик аҳамиятга эга бошқа маълумотларни тўплаш, тадқиқ қилиш, баҳолаш ва фойдаланиш бўйича тактик вазифаларни оқилона ва самарали ҳал қилиш мақсадидаги алоҳида тергов ҳаракатлари ёки бошқа процессуал ҳаракатларни ўтказишдаги амалий, энг оқилона, мақсадга мувофиқ ва самарали ҳаракат услуби сифатида аниқлашга имкон беради.

Тактик арсенал, тактик восита ва тактик усулларнинг юқоридаги таърифлари ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг моҳияти ва амалий йўналганлиги хусусиятларини акс эттатиришнинг ягона механизми сифатида тактик-криминалистик технологиялар сифатида қайта шакллантирилиши (трансформация) мумкин.

Шундай қилиб, **тергов ҳаракатларининг тактик-криминалистик технологиялари** – бу жиноят ҳодисаси ҳақида маълумотлар етарли бўлмаганда кўп сонли мураккаб ақлий (фикрлашга оид) вазифаларни самарали ҳал этиш зарурати

туғилганда, замонавий тактик-криминалистик воситалар ва усулларни вақт танқислиги шароитида керакли тартибда (кетма-кетлик) қўллашнинг доимий жараёни.

Юқоридаги фикрларни ҳисобга олган ҳолда, ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг криминалистик технологиялари тушунчасини қуйидаги таърифи таклиф этилади:

Ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг криминалистик технологиялари – бу тергов ҳаракатининг криминалистик таъминоти субъектлари томонидан замонавий техник-криминалистик воситалар, мақсадли, самарали усул ва методлари ҳамда уларни зарур кетма-кетликда қўллашнинг тактик-криминалистик йўллари мажмуини текширилаётган жиноят ҳодисаси ҳақида максимал тўлиқ ва зарур ахборотларни олиш мақсадида, вақт танқислиги ва жиноят ҳодисаси ҳақида маълумотлар бўлмаганда кўп сонли мураккаб ақлий вазифаларни самарали ҳал этиш зарурати шароитида доимий қўллаш жараёнидир.

Кўриниб турибдики, криминалистик технологияларнинг бу таърифи ҳодиса жойини кўздан кечиришнинг криминалистик таъминотининг технологик элементини техник ва тактик жиҳатлари билан узвий боғлиқликда аниқ акс эттиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Гостевский Д.Ю. Техничко-криминалистическое обеспечение производства следственных действий: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д.Ю. Гостевский. – Люберцы, 2010. – С. 201. (Gostevsky D.Yu. Technical and forensic support for the production of investigative actions: dis. Cand. jurid. Sciences: 12.00.09 / D.Yu. Gostevsky. – Lyubertsy, 2010. – P. 201).
2. Ищенко Е.П. Криминалистика: учебник / Е.П. Ищенко, А.А. Топорков. – 2-е изд., испр., доп. и перераб. – М., 2010. – С. 780. (Ishchenko E.P. Forensic science: textbook / E.P. Ishchenko, A.A. Toporkov. – 2nd ed., Rev., Add. and revised. – M., 2010. – P. 780).
3. Федоров Г.В. Криминалистические средства противодействия преступности: теоретические аспекты. – Минск, 2008. – С. 185. (Fedorov G.V. Forensic means of combating crime: theoretical aspects. – Minsk, 2008. – P. 185).
4. Яблоков Н.П. Криминалистика в вопросах и ответах: учеб. пособие. – М., 2004. – 221 с (Yablokov N.P. Forensics in questions and answers: textbook. allowance. – M., 2004. – P. 221).
5. Баев О.Я. Основы криминалистики: курс лекций. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2003. – С.170 (Baev O. Ya. Fundamentals of forensic science: a course of lectures. – 2nd ed., Rev. and add. – M., 2003. – P. 170).
6. Карлов В.Я. Использование криминалистической техники в расследовании преступлений: науч.-практ. пособие. – М., 2006. – С. 9. (Karlova V.Ya. The use of forensic technology in the investigation of crimes: scientific and practical. allowance. – M., 2006. – P. 9).
7. Скорченко П.Т. Проблемы технико-криминалистического обеспечения досудебного уголовного процесса: дис. д-ра юрид. наук в форме науч. докл., выполняющего функцию автореф: 12.00.09. – М., 2000. – С. 25. (Skorchenko P.T. Problems of technical and forensic support of pre-trial criminal process: dis. Dr. jurid. sciences in the form of scientific. report performing the function of the author's abstract: 12.00.09. – M., 2000. – P. 25).

8. Криминалистик тактика: Дарслик / Т.Б. Маматкулов, Ш.Т. Джуманов, У.Т. Тургунов ва бошқ. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2013. – Б. 10. (Forensic tactics: Darslik / T.B. Mamatkulov, Sh.T. Dzhumanov, U.T. Turgunov va boshq. – T.: Uzbekiston Respubliki IIV Akademias, 2013. – B. 10).

9. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М., 2001. – С. 85. (Belkin R.S. Forensic Science: Problems of Today. Topical issues of Russian forensic science. – M., 2001. – P. 85).

10. Эксархопуло А.А. Криминалистика в схемах и иллюстрациях: учеб. пособие. – СПб., 2002. – С. 36. (Exarhopulo A.A. Forensic science in diagrams and illustrations: textbook. allowance. – SPb., 2002. – P. 36).

11. Разбежкин Е.П. Судебная трасология. – Волгоград, 2004. – С.18 (Razbezhkin E.P. Forensic traceology. – Volgograd, 2004. – P. 18).

12. Криминалистика: Дарслик. / А.К. Закурлаев, К.О. Махмудов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институти, 2018. – С.16 (Forensic science: Darslick. / A.K. Zakurlaev, K.O. Makhmudov. – T.: Uzbekiston Respubliki Milliy gvardiyasi Karbiy-technician institute, 2018. – P. 16).

13. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. М–ҳарфи / Таҳрир ҳайъати: Э.Бегматов, А.Мадвалиев, Н.Маҳкамов, Т.Мирзаев (раҳбар), Н.Тўхлиев, Э.Умаров, Д.Худойберганова, А.Ҳожиёв. А.Мадвалиев таҳр.ост. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2013. М–ҳарфи: – Б. 582; Т–ҳарфи: – Б. 80; У–ҳарфи: – Б. 299, 303 (‘Ozbek tilining isoli lug‘ati. M – Karfi / Tahrir hayati: E. Begmatov, A. Madvaliev, N. Makkamov, T. Mirzaev (rahbar), N. Tukhliev, E. Umarov, D. Khudoyberganova, A. Kozhiev. A. Madvaliev taхr.ost. – T.: “Uzbekiston milliy encyclopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2013. M – Garfi: – B. 582; T – Garfi: – B.80; U – Garfi: - B.299, 303).

14. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т – ҳарф. / Таҳрир ҳайъати: Э. Бегматов, А.Мадвалиев, Н.Маҳкамов, Т.Мирзаев (раҳбар), Н.Тўхлиев, Э.Умаров, Д.Худойберганова, А.Ҳожиёв. А.Мадвалиев таҳр.ост. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2013. – Б. 81 (O‘zbek tilining izohli lug‘ati. T – Harf. / Tahrir hayati: E. Begmatov, A. Madvaliev, N. Makkamov, T. Mirzaev (rahbar), N. Takhliev, E. Umarov, D. Khudoyberganova, A. Kozhiev. A. Madvaliev taхr.ost. – T.: “Uzbekiston milliy encyclopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2013. – B. 81);

15. Калмыков А.А. Системный анализ образовательных технологий. – Пермь, 2002. – С. 16–21 (Kalmykov A.A. System analysis of educational technologies. – Perm, 2002. – PP. 16–21);

16. Юматов В.А. Технологические и организационные аспекты оптимизации деятельности специалистов и экспертов в уголовном судопроизводстве: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. – Н. Новгород, 2006. – С.27 (Yumatov V.A. Technological and organizational aspects of optimizing the activities of specialists and experts in criminal proceedings: dis. Cand. jurid. Sciences: 12.00.09. – N. Novgorod, 2006. – P. 27);

17. Сокол В.Ю. Тактико-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: методологические и организационные аспекты: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. – М., 1998. – С.64 (Sokol V.Yu. Tactical and forensic support for the disclosure and investigation of crimes: methodological and organizational aspects: dis. Cand. jurid. Sciences: 12.00.09. – M., 1998. – P. 64);

18. Якушин С.Ю. Понятие, задачи и средства тактико-криминалистического обеспечения предварительного и судебного следствия // Известия Алтайского гос. ун-та. – 2010. – № 2-1. – С.113–114 (Yakushin S.Yu. Concept, tasks and means of tactical and forensic support of preliminary and judicial investigation // Izvestiya Altayskogo gos. un-that. – 2010. – No. 2-1. – PP.113-114);

19. Горячев Э.К. Тактико-криминалистическое обеспечение расследования преступлений: монография / Э.К.Горячев, И.В.Тишутина. – М.: Юрлитинформ, 2006. – С.69 (Goryachev E.K. Tactical and forensic support of crime investigation: monograph / E.K. Goryachev, I.V. Tishutina. – M., 2006. – P.69);

20. Малютин М.П. Тактические приемы в расследовании преступлений: [монография] / М.П. Малютин. – М., 2009. – С.17 (Malyutin M.P. Tactical techniques in the investigation of crimes: [monograph] / M.P. Malyutin. – M., 2009. – P. 17);

21. Криминалистика ва экспертиза. Дарслик. ю.ф.н. проф. в.б. Д.Базарова, ю.ф.д. доц. И.Р. Астанов. – Тошкент: ТДЮУ, 2020. – Б. 151 (Forensic science for examination. Darslick. juridical sciences prof. vb D. Bazarova, y.f.Assoc. I.R. Astanov. – Toshkent: TDYUU, 2020. – B.151);

22. Ш.Т. Джуманов. Криминалистика: Учебник. – Академия МВД Республики Узбекистан, 2017. – С. 221 (Sh.T. Dzhumanov. Forensic Science: A Textbook. – Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2017. – P. 221).